

ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ЯК КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

TACTICAL OPERATION AS FORENSIC COMPLEX OF ORGANIZATIONAL AND TACTICAL DIRECTION

Шевчук В.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри криміналістики

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Розглянуто проблеми дослідження тактичної операції як криміналістичного комплексу організаційно-тактичної спрямованості. Обґрунтовується, що тактична операція – це криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, обумовлених слідчою (судовою) ситуацією і спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання в ході досудового розслідування та судового провадження. Тактичні операції розглядаються як засоби, що поєднують в собі організаційні і тактичні засади.

Ключові слова: тактична операція, тактичні завдання, засоби криміналістичної тактики, криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості.

Рассмотрены проблемы тактических операций как криминалистического комплекса организационно-тактической направленности. Обосновывается, что тактическая операция – это криминалистический комплекс организационно-тактической направленности, являющий собой систему процессуальных и непроцесуальных действий и мероприятий, обусловленных следственной (судебной) ситуацией и направленных на решение отдельной тактической задачи в процес се досудебного расследования и судебного производства. Тактические операции рассматриваются как средства, объединяющие в себе организационные и тактические основы.

Ключевые слова: тактическая операция, тактические задачи, средства криминалистической тактики, криминалистический комплекс организационно-тактической направленности.

This forensic complex of organizational and tactical direction, which is a system of procedural and unprocedural actions and measures arising from the investigation (judicial) situation and aimed at the decision of a tactical task during the pre-trial investigation and court proceedings. Tactical operations are considered as a means of combining the organizational and tactical basis. – Considered are the problems of the study of the tactical operations as forensic complex of organizational and tactical direction. Argues that the tactical operation.

Key words: tactical operation, tactical tasks, means of criminalistic tactics, forensic complex of organizational and tactical direction.

Постановка проблеми. Сьогодні в теорії криміналістики поняття «тактична операція» є одним із найбільш дискусійних, що не може не позначатися на остаточній розробці та дослідженні теорії тактичних операцій. Разом з тим є очевидним, що в основній більшості визначень висловлена думка, що тактична операція являє собою поєднання (сукупність, комплекс, систему) слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів, спрямованих на вирішення тактичних (проміжних) завдань, що абсолютно справедливо. Разом з тим незгодженою залишається позиція науковців щодо сутності цього поєднання, оскільки ними використовуються різні за змістовним навантаженням терміни – сукупність, система, комплекс. Зазначене обумовлює необхідність більш глибокого аналізу запропонованих у літературі визначень поняття «тактична операція».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для позначення поняття цієї криміналістичної категорії використовуються різноманітні терміни. Нерідко її іменують «криміналістична операція» (І. М. Комаров, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. П. Яблоков), «методична операція» (М. О. Селіванов), «криміналістична тактична операція» (А. В. Дулов, В. І. Шиканов, І. О. Возгрін, О. А. Чебуренков), «слідча операція» (В. Я. Колдін), «стратегічна операція» (В.

О. Образцов, С. В. Лаврухін), «спеціальна операція» (В. М. Григорьев, С.Б. Россинський), «психолого-тактична операція» (В. Й. Бочелюк), «тактична комбінаційна операція» (Є. Г. Джакішев) та ін.

Очевидно, що лише перераховані терміни досить переконливо свідчать про спірність та неоднозначність наукових підходів до визначення цієї криміналістичної категорії. Відсутність єдиного погляду на визначення вказаного поняття викликає термінологічну плутанину, яка негативно впливає як на дослідження комплексів дій, що використовуються при розслідуванні окремих видів злочинів, так і на практику їх застосування [1, с. 67-71].

На нашу думку, така термінологічна розбіжність до певної міри є виправданою і пов'язана з етапом формування теорії тактичних операцій, становленням цієї категорії криміналістики. Ми солідарні з позицією тих науковців, які називають операцію тактичною, тим самим підкреслюючи її спрямованість і апріорну можливість індивідуальної адаптації до конкретної криміналістичної методики. Тому, на наше переконання, найбільш вдалим, оптимальним для позначення комплексу процесуальних та непроцесуальних дій, заходів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань розслідування, слід визнати усталений термін «тактична операція».

Проблематика тактичних операцій досліджувалася у докторській дисертації І. М. Комарова «Проблемы теории и практики криминалисти-ческих операций в досудебном производстве» (2003 р.), в кандидатських дисертаціях Л. В. Галанової, С. Ф. Здоровка, В. А. Князева, В. Я. Решетнікова, С. Б. Росинського, Є. О. Логінова, Г. С. Фоміної, а також висвітлювалася у монографіях Е. Ю. Березутського, А. В. Дулова, Н. В. Кручиніної, І. М. Комарова, В. О. Образцова, В. І. Шиканова та ін. Водночас у теорії криміналістики поняття тактичної операції як криміналістичного комплексу організаційно-тактичної спрямованості залишаються дискусійними і в окремих випадках потребують додаткового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття тактичної операції як криміналістичного комплексу організаційно-тактичної спрямованості, критичний аналіз наукових підходів вчених-криміналістів на цю проблематику, висвітлити тактичні операції як засоби, що поєднують в собі організаційні і тактичні засади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом доктринальні підходи до визначення поняття тактичної операції зазнали істотних змін. До певних криміналістичних новацій можна віднести пропозиції розглядати тактичні операції як програмно-цільовий метод, під яким у літературі [2, с. 50-53] розуміється науковий аналіз і організація діяльності для одержання нових знань за допомогою заздальгедь розроблених типових криміналістичних програм. Зокрема, Л. В. Пономарьова пропонує під тактичною операцією розуміти не що інше, як певну програму дій (метод) по розслідуванню, підпорядковану конкретним цілям, що досягаються в типових ситуаціях встановлення істини, чи «програмно цільовий метод» організації діяльності слідчого [10, с. 99-141].

Відмінну і доволі оригінальну позицію щодо досліджуваної проблематики займає І. М. Комаров, який називає операцію криміналістичною і визначає її як «обумовлений ситуаціями розслідування криміналістичний метод пізнання в практичній діяльності суб'єкта доказування при вирішенні системних завдань досудового провадження» [7, с. 123]. Сутність цієї категорії І. М. Комаров розглядає на підставі філософсько-гносеологічного обґрунтування як «системний, поліфункціональний спосіб цілеспрямованої інформаційно-пізнавальної та конструктивної діяльності суб'єкта доказування у вирішенні завдань досудового провадження» [7, с. 44], як складну «синтетичну», комплексну побудову, що має стійкі властивості і зв'язки, які визначають походження, характер і напрям її розвитку [7, с. 35-64].

Наведена позиція І. М. Комарова у сучасній криміналістиці є новаторською і, безумовно, заслуговує на уваги і додаткового поглибленого осмислення та аналізу. Водночас зайве захоплення автором власною інтерпретацією визначення поняття тактичної операції призводить до того, що він нехтує загальноновизнаними, традиційними ознаками цієї категорії. Зокрема, цілеспрямованістю тактичних операцій на розв'язання певних тактичних завдань, вирішення

яких в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим. На нашу думку, такий підхід не зовсім повно й точно відображає специфіку досліджуваної категорії.

В. Ю. Шепітько й В. А. Журавель взагалі тактичні операції відносять до розряду організаційно-тактичних засобів проведення досудового розслідування, особливостями яких є поєднання в них організаційних і тактичних засад. Під організаційними засадами науковці розуміють оптимальне взаєморозташування і взаємозв'язок елементів певного комплексу (операцій), провадження яких обумовлене єдиною метою і здійснюється за певних умов місця й часу. Тактичні засади передбачають вибірковість, варіантність, ситуаційну залежність, доцільність у застосуванні певних засобів та їх спрямованість на вирішення проміжних завдань слідства [13, с. 216-225].

Організаційні основи тактичних операцій визначаються передусім природою цих засобів, які априорі передбачають провадження не однієї слідчої дії чи заходу, а цілого їх комплексу, що наперед визначає необхідність реалізації організаційно-управлінських підходів з метою визначення оптимальної послідовності, своєчасності, узгодженості провадження окремих компонентів операції.

У криміналістичній літературі справедливо наголошується на організаційному спрямуванні тактичних операцій. Так, А. В. Дулов зазначає, що тактичні операції є формою організації розслідування, а розробка тактичних операцій – одним із видів організаційної діяльності по розслідуванню злочинів. Організувати діяльність по розслідуванню злочинів – означає визначити її мету (зокрема, сукупність тактичних завдань, які потрібно вирішити), виявити методи і засоби досягнення цієї мети. Нарешті, організувати діяльність, тобто визначити, з ким потрібно буде взаємодіяти і як здійснювати цю взаємодію [3, с. 74-87].

Практичне призначення організації полягає у визначенні оптимального напрямку і змісту розслідування, оптимізації його мети, мобілізації сил і засобів, створення умов необхідних для її досягнення [5, с. 39-45]. Щодо організації тактичних операцій, то її необхідність обґрунтовується передусім організаційно-функціональним призначенням цих тактичних засобів. Так, А. В. Дулов зазначає, що будь-яка тактична операція завжди є сукупністю дій, видом людської діяльності, в процесі якої вирішуються різні завдання, реалізуються засоби їх вирішення. Вона є формою, а її розроблення – одним із видів організаційної діяльності по розслідуванню злочинів. Організувати таку діяльність означає визначити її мету (перелік тактичних завдань, які потрібно вирішити), виявити методи й засоби її досягнення, визначити, з ким потрібно взаємодіяти і як реалізувати цю взаємодію. Організаційна діяльність слідчого, на думку вченого, це «сукупність його дій, спрямованих на практичне забезпечення процесуального управління операцією, процесуальна дія з цією метою, які беруть у ній участь» [3, с. 49-96]. Така діяльність складається з вольових дій, спрямованих на реалізацію й перевірку версій і

планів. Вона виявляється у двох формах у самоорганізації й організації людей для колективного вирішення професійного завдання [15, с. 162].

Організаційна діяльність з підготовки та здійснення тактичних операцій має складний, динамічний характер, який змінюється залежно від специфіки кожної кримінальної справи. В окремих публікаціях висловлювалися міркування щодо організаційної діяльності з проведення тактичної операції, основу якої складають загальні підходи, прийняті в криміналістичній доктрині [3, с. 109-121]. Так, В. О. Образцов у організації тактичної операції виділяє три стадії: 1) стадію підготовки (організації), яка включає низку етапів: а) побудови й вивчення розумової моделі ситуації, що склалася, б) визначення завдань діяльності, в) прийняття рішення про необхідність проведення операції й розроблення її програми, г) вжиття заходів із забезпечення програми операції у стадії її підготовки; 2) стадію реалізації тактичної операції (робочу частину); 3) заключну стадію [9, с. 75-86; 137-147].

На наш погляд, під організацією проведення тактичних операцій варто розуміти впорядковану сукупність взаємоузгоджених і взаємопов'язаних дій їх учасників, спрямованих на створення належних умов з підготовки та ефективного проведення цих криміналістичних комплексів. Результати проведеного нами анкетування слідчих прокуратури, МВС і СБУ щодо основних елементів організації тактичних операцій показало, що найбільш вагомими є такі: а) забезпечення технічними, кадровими, нормативними й іншими ресурсами (цей елемент зазначили 34% опитаних респондентів); б) забезпечення у процесі проведення тактичних операцій взаємодії між слідчим, працівниками оперативних підрозділів, спеціалістами і співробітниками контролюючих та інших органів (76,9%); в) планування проведення операцій з урахуванням специфіки тактичних завдань і слідчих ситуацій, послідовності, місця, часу й кола учасників (83%).

З нашої точки зору, таке уявлення щодо організаційної сутності тактичних операцій є логічним і обґрунтованим, оскільки лише за умов належного організаційного забезпечення вони набувають особливого значення для практики розслідування, стають надбанням слідчих у їх професійній діяльності [12, с. 185-192].

Організаційна основи тактичних операцій знаходить своє відображення і в координації діяльності слідчого, прокурора та співробітників оперативно-розшукових підрозділів й інших органів, які беруть участь у провадженні тактичної операції і виконують завдання відповідно до своєї компетенції і поставлених цілей в досудовому розслідуванні. Тобто слідчий, прокурор не лише організують і керують проведенням тактичної операції, але й здійснюють координацію зусиль її учасників на досягнення поставленої мети.

Розмаїття запропонованих визначень поняття тактичної операції, доволі суб'єктивна інтерпретація науковцями цієї криміналістичної категорії

не сприяють остаточному формуванню наукової концепції тактичних операцій. Ось чому формулювання уніфікованого визначення поняття тактичної операції можливе за рахунок виокремлення найбільш істотних її ознак. Як зазначається у спеціальній літературі, «оскільки зміст поняття становлять необхідні, істотні ознаки предмета, то визначити поняття – означає з'ясувати істотні ознаки цього предмета» [4, с. 48]. Так, М. О. Марочкін серед ознак, які можуть бути покладені в основу визначення поняття тактичної операції, називає: а) системність взаємопов'язаних слідчих, оперативно-розшукових та інших дій; б) обумовленість цієї системи дій слідчою ситуацією; в) плановірність їх реалізації; г) управлінська роль слідчого; д) цілеспрямованість дій на вирішення конкретних тактичних завдань [8, с. 13]. У свою чергу В. О. Князев як ознаки тактичної операції визначає: 1) сукупність слідчих дій; 2) програмно-цільовий характер дій; 3) узгодженість дій; 4) комплексність дій; 5) широке використання слідчих заходів; 6) детермінованість слідчою ситуацією [6, с. 64-68]. В. Ю. Шепітько зазначає, що важливою ознакою тактичної операції є те, що вона виконує свої робочі функції в проміжних завданнях розслідування [11, с. 286]. В. І. Шиканов виокремлює такі ознаки тактичної операції: система узгоджених між собою дій; єдиний план; регламентованість кримінально-процесуальним законом; проміжне тактичне завдання, зумовлене предметом доказування; алгоритм дій [14, с. 117-118].

Узагальнюючи всі істотні ознаки тактичної операції з метою визначення її поняття, А. В. Дулов виокремив такі: сукупність слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій; наявність мети, єдиного плану; тактичне завдання, яке не може бути вирішене провадженням окремих слідчих дій [3, с. 43-44]. Він вважає, що тактична операція – це: 1) сукупність тактичних засобів, через які реалізуються методи розслідування; 2) засіб реалізації взаємодії слідчого з органом дізнання, державними установами та закладами, окремими громадянами, необхідність у якому виникає при вирішенні завдань в ході розслідування; 3) організаційний і тактичний засіб здолання протидії з боку правопорушника; 4) засіб алгоритмізації процесу розслідування злочинів; 5) засіб реалізації тактичних прийомів, які вимагають сукупності дій слідчого і представників інших органів [3, с. 43].

Окремі з наведених А. В. Дуловим положення є спірними, на що зверталася увага в криміналістичній літературі [7, с. 123]. Зокрема, викликає заперечення теза, що «тактична операція – це сукупність тактичних засобів, через які реалізуються методи розслідування». Як видається, цією сукупністю власне і є тактична операція, яка у значному ступені є синтезуючою криміналістичною категорією, до складу якої входять слідчі дії, інші заходи, об'єднані єдиною метою і спрямовані на розв'язання тактичного завдання. У цьому сенсі тактична операція сама діє як особливий, комплексний організаційно-тактичний засіб пізнання у досудовому провадженні.

Багатоваріантність ознак тактичної операції, різна їх інтерпретація потребує їх класифікації передусім за ступенем значущості. Беручи до уваги зазначений критерій, вважаємо за доцільне поділяти ознаки, що притаманні такій криміналістичній категорії, як тактична операція, на суттєві та несуттєві. Суттєвими є ті ознаки, що знаходять своє відбиття у визначенні поняття тактичної операції. Несуттєві ознаки хоча і не входять до змісту поняття тактичної операції, однак апріорні знання щодо них обумовлюють сутність цієї криміналістичної категорії. До таких можна віднести: застосування тактичних операцій головним чином на початку кримінального провадження; короткостроковість провадження тактичної операції, тобто здійснення тактичної операції у порівняно зжаті терміни; наявність єдиного керівництва з боку слідчого (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути і посадова особа оперативних підрозділів); провадження тактичних операцій з дотриманням принципів кримінального процесуального закону; виконання тактичною операцією рольової функції відповідно до виду злочину; формальність назв тактичних операцій та ін.

Заслужують на увагу й погляди практиків на ознаки тактичної операції. Так, за результатами проведеного нами анкетування слідчих прокуратури, МВС і СБУ 74% опитаних респондентів вказали, що тактична операція – це передусім засіб вирішення тактичних завдань; 38,3% – засіб впливу на слідчу ситуацію, що склалася, з метою її зміни на кращу; 61,7% – форма взаємодії слідчого, прокурора, співробітників оперативних підрозділів, контролюючих та інших органів, спеціалістів.

До суттєвих ознак тактичної операції, на нашу думку, можна віднести такі: 1) системність взаємопов'язаних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших дій (заходів) алгоритмічного характеру; 2) обумовленість цієї системи дій слідчою та судовою ситуацією на певному

етапі кримінального провадження; 3) спланованість тактичної операції, тобто дії та заходи такої операції провадяться за єдиним планом; 4) керівна (управлінська) роль слідчого, прокурора (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути і посадова особа оперативних підрозділів), а в судовому провадженні – судді; 5) спрямованість дій та заходів на вирішення окремого тактичного завдання у досудовому розслідуванні та судовому провадженні.

Висновки. Таким чином, тактична операція – це криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, обумовлених слідчою (судовою) ситуацією і спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання в ході досудового розслідування та судового провадження.

Отже, розробка поняття тактичних операцій та її ознак є нагальною потребою криміналістичної теорії і слідчої практики і позитивно вплине на процес установлення істини у кримінальних провадженнях. В останні десятиліття концепція тактичних операцій інтенсивно розвивається, поступово переходячи в ранг окремої криміналістичної теорії. Це цілком закономірно, тому що тактичні операції активізують і організовують процеси взаємодії правоохоронних органів, виступають засобом реалізації методів розслідування, вирішення окремих тактичних завдань. Усе це свідчить про необхідність теоретичного обґрунтування й широкого впровадження тактичних операцій у практичну діяльність по розслідуванню злочинів. Ось чому на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою є проблема розробки окремої криміналістичної теорії тактичних операцій. Подальші ж дослідження порушених питань сприятимуть збагаченню теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи нових підходів до вирішення важливих проблем криміналістики, спрямованих на оптимізацію слідчої та судової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гавріляк О. Ю. Проблемні питання визначення поняття «Тактична операція» / О. Ю. Гавріляк // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. – Луганськ : ЛДУВС, 2008. – Вип. 1. – С. 67-71.
2. Гасенко, В. І. Про перспективи використання програмно-цільового методу в криміналістиці / В. І. Гасенко, О. М. Литвинов // Актуальні проблеми криміналістики : матеріали міжнар.-практ. конф. 25–26 верес. 2003 р. / за ред. Панова М. І., Шепітько В. Ю., Коновалової В. О. та ін. – Х. : Гриф, 2003. – С. 50-53.
3. Дулов, А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – 128 с.
4. Жеребкін, В. Є. Логіка : підручник / В. Є. Жеребкін. – 9-те вид. – К. : «Знання», КОО, 2006. – 255 с.
5. Зеленский, В. Д. О содержании организации расследования / В. Д. Зеленский // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе : материалы всерос. научно-практ. конф. (г. Краснодар, 23-24 мая 2002). – Краснодар : Изд-во Краснодар. ун-та, 2002. – С. 39-45.
6. Князев, В. А. О понятии тактической операции / В. А. Князев // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев : Вищ. шк., 1982. – Вып. 25. – С. 64-68.
7. Комаров, И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография / И. М. Комаров. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 346 с.
8. Марочкин, Н. А. Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике / Н. А. Марочкин. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1999. – 32 с.
9. Образцов, В. А. Криминалистическое учение о тактической операции / В. А. Образцов // Криминалистика; под ред. проф. В. А. Образцова. – М. : Юристъ, 1995. – С. 75-86.
10. Пономарева, Л. В. Методика расследования изнасилований / Л. В. Пономарева. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 152 с.
11. Шепітько, В. Ю. Вибрані твори / В. Ю. Шепітько. – Х. : Апостіль, 2010. – 576 с.
12. Шепітько, В. Ю. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби із злочинністю: зб. наук. пр. ; редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2009. – Вип. 18. – С. 185–192.

13. Шепітько, В.Ю. Проблеми забезпечення ефективності організаційно-тактичних засобів здійснення досудового слідства / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва // Питання боротьби із злочинністю: зб. наук. пр./ редкол.: В.І. Борисов та ін. –Х. : Кроссроуд, 2008. – Вип. 16. – С. 216-225.

14. Шиканов, В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса / В.И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1978. – 192 с.

15. Шиханцов, Г. Г. Юридическая психология / Г. Г. Шиханцов. – М. : Зеркало, 1998. – 352 с.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія

ПРАВО

Випуск 23

Частина II

Том 3

Ужгород-2013